

Dorota Piekarska-Winkler

Chrześcijaństwo Słowian południowo-wschodnich : z badań nad europejskimi źródłami kultury dawnej Rusi

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 16/2, 133-141

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DOROTA PIEKARSKA-WINKLER

CRZEŚCIJAŃSTWO SŁOWIAN POŁUDNIOWO- WSCHODNICH. Z BADAŃ DYMITRA LICHACZOWA NAD EUROPEJSKIMI ŹRÓDŁAMI KULTURY DAWNEJ RUSI

Średniowieczny styl monumentalny wyraził się w sztukach pięknych i Europy zachodniej, i Bizancjum, i krajów południowo-wschodniach, i Rusi. [...] Był on przepełniony patosem uniwersalizmu, ustanawiał związki między wszelkimi formami istnienia i między wszystkimi gatunkami sztuki. Jego najlepszym przykładem jest dla mnie dowolna świątynia w Bizancjum, Francji, Włoszech, na terenach południowych Słowian, czy Rusi, pochodząca z XI – XIII wieku, której każdy element ma znaczenie symboliczne, odwołujące się do wszechświata, organizacji kościelnej oraz do natury ludzkiej¹.

W badaniach nad kulturą dawnej Rusi literaturoznawca i historyk Dymitr Lichaczow prowadzi polemikę² z rozpowszechnionym, wręcz stereotypowym już poglądem, że Ruś-Rosja odcięta od europejskich źródeł cywilizacji była poddana wpływom azjatyckim³. Wielu badaczy sądzi, że to właśnie wpłynę-

¹ Д.С., Л и х а ч е в, *Поэтика древнерусской литературы*. Ленинград 1971, с. 39, tłumaczenie autorki.

² D. L i c h a c z o w (1906-1999) – rosyjski literaturoznawca i kulturoznawca, były więzień Wysp Sołowieckich, od 1970 r. był członkiem Akademii Nauk ZSRR, potem Rosyjskiej Akademii Nauk. Krytykując ideologię eurazjatyizmu zaproponował spojrzenie na geografię, historię i kulturę Rosji z perspektywy jej położenia nie pomiędzy Wschodem a Zachodem, a pomiędzy Północą a Południem. Zob. koncepcja D.Lichaczowa w pracach: Д. С. Л и х а ч е в, *Поэтика ...*; W. L i c h a c z o w a, D. L i c h a c z o w *Artystyczna spuścizna dawnej Rusi a współczesność*. Tłum. P. L e w i n. Warszawa 1977; Д. С. Л и х а ч е в, *Заметки о прошлом*. Москва 1984; Т е н з е, *Прошлое – будущему. Статьи и очерки*. Ленинград 1985; Т е н з е, *Русская культура*. Москва 2000.

³ Koncepcję o wpływach azjatyckich w kulturze rosyjskiej rozpowszechnili tzw. eurazjaniści. Eurazjatyzm – nurt rosyjskiej emigracji porewolucyjnej. Głównym ideologiem nurtu był językoznawca książę Mikołaj Trubeckoj, a także filozof i teolog Giоргий Флоровski. Manifest programo-

ło na ukształtowanie się specyficznego narodowego charakteru Rosjan, stanowiącego zagadkę dla świata Europy zachodniej. Owa odmienność rosyjskiej mentalności jest w dobie dzisiejszej modnym tematem publikacji⁴. Badania nurtu eurazjatyckiego pogłębiają stereotyp o skrajnościach w rosyjskiej mentalności, wobec którego D. Lichaczow nie raz wyraził sprzeciw. Odwoływał się on do zabytków kultury staroruskiej, dających świadectwo zakorzenienia i uczestniczenia kultury ruskiej w dziedzictwie europejskim. Jego stanowisko pozostaje jednak ciągle w cieniu prac lokujących Rosję poza kulturą Europy.

Zdaniem Dymitra Lichaczowa, kultura staroruska nie mogła być odizolowana od kultury europejskiej, ponieważ od XI do XVII w. Słowianie wschodni i południowi nie posiadali granic narodowych. Po przyjęciu chrześcijaństwa Ruś znalazła się w orbicie wpływów dominującej wówczas w Europie kultury bizantyjskiej, która osiągnęła najwyższy rozkwit w VIII – XI wieku⁵. Kultura Bizancjum wyznaczyła drogę rozwojową całej Słowiańszczyzny południowo-wschodniej, o czym daje wyobrażenie piśmiennictwo nie tylko przekładowe, ale także oryginalne.

Literaturę przekładową, która napływała do Bułgarii, Serbii, Rumunii i na Ruś z Bizancjum, „obsługiwał” język świętych mnichów bułgarskich Cyryla i Metodego. Język cerkiewnosłowiański, który stworzyli oni dla potrzeb napływającego piśmiennictwa cerkiewnego, stał się językiem literackim całej prawosławnej Słowiańszczyzny. W ten sposób Bułgaria odegrała rolę pośrednika w oddziaływaniu kulturowym Bizancjum na Europę.

wy eurazjatyzm powstał w środowisku ludzi wykształconych, intelektualistów, którzy nawiązali ze sobą kontakty na emigracyjnych szlakach w latach 20-tych XX w. Idee eurazjatyzm odrodziły się po upadku ZSRR, a znanymi zwolennikami tego nurtu są m.in. Lew Gumilow (historyk), Aleksander Dugin (filozof i publicysta), Nikita Michałkow (reżyser filmowy). Eurazjaniści podkreślają znaczenie związków z Azją w rosyjskiej historii, wyraźnie pozytywną konotację nadając panowaniu tatarskiemu na Rusi. Zob.: L. G u m i ł o w, *Od Rusi do Rosji*. Tłum. E. R o j e w s k a - O l e j a r c z u k, Warszawa 2004, s. 120 – 130. Apologia prawosławia przez eurazjanistów pociąga za sobą krytykę katolicyzmu, która jest jednym z ważniejszych elementów ich antyeuropeizmu. W ich kręgu zrodziła się teoria sakralnej historii Świętej Rusi i szczególnej misji narodu rosyjskiego. Więcej na ten temat zob.: *Między Europą a Azją*. Red. S. G r z y b o w s k i, Toruń 1998.

⁴ Zob. np.: A. B e s a n c o n, *Sowiecka teraźniejszość i rosyjska przeszłość*. Wyd. drugiego obiegu; Pipes R.: *Rosja, komunizm i świat. Wybór esejów*. Tłum. A. N o w a k, S. C z a r n i k, Kraków 2002; *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna)*. Red. A. d e L a z a r i. Warszawa 2004; *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*. Red. A. d e L a z a r i. Warszawa 2006.

⁵ Zarówno przed chrztem jak i po nim Ruś utrzymywała stałe kontakty z Europą zachodnią, była uczestniczką głównych wydarzeń w ówczesnej Europie. Zob.: D. P i e k a r s k a - W i n k l e r, *Na skrzyżowaniu kultur. Europejskie źródła kultury Rusi Kijowskiej*. „Przegląd Humanistyczny” 2008, nr 1, s. 144 – 151.

Zasadniczą część przepisywanej przez mnichów słowiańskich literatury przekładowej stanowiły teksty Pisma Świętego, księgi liturgiczne, kazania, żywoty świętych, apokryfy, ale także hronografie (teksty o historii świata w porządku chronologicznym), kroniki, fizjologie (teksty o człowieku i przyrodzie) i inne.

Na Rusi spośród tekstów Pisma Świętego najbardziej rozpowszechnione były księgi Nowego Testamentu z czterema ewangeliami w pełnej postaci⁶, wraz z nimi pojawiły się także Akta i Listy Apostolskie znane pod nazwą *Apostol*. Z ksiąg Starego Testamentu popularnością cieszył się *Psalterz* – najstarszy ruski rękopis zawierający ponad 150 psalmów, wykorzystywany nie tylko do celów liturgicznych, ale też jako modlitewnik domowy oraz podręcznik do nauki czytania.

W licznie powstających na terenie Rusi monasterach⁷ przepisywano księgi liturgiczne z utworami bizantyjskiej poezji religijnej – np. *Mineje liturgiczne*, które zawierały teksty nabożeństw na każdy dzień roku ułożone w porządku kalendarzowym. Jednocześnie z Biblią i księgami liturgicznymi przenikała na Ruś literatura hagiograficzna. Już na początku XI w. znany był na Rusi jeden z głównych jej rodzajów *Czetji-Mineje* tj. czytania miesięczne zawierające ułożone według kalendarza liturgicznego żywoty świętych, przeznaczone do czytania poza cerkwią. Do odczytywania podczas nabożeństw służyły żywoty zebrane w tzw. *Prologu*. Przekład *Prologu* z XII w. powstał przy wspólnym wysiłku mnichów południowosłowiańskich i ruskich, przy czym najstarsza redakcja tego zabytku uwzględniała już pierwszych świętych ruskich – Olgę, Włodzimierza, Borysa i Gleba. *Prolog* wchłaniał w kolejnych redakcjach rodzimy materiał hagiograficzny, w związku z czym stał się ulubioną lekturą czytelnika ruskiego⁸.

⁶ Najstarszym przepisany na Rusi kodeksem ewangelicznym jest *Ewangeliarz Ostromira* (1056 – 1057 przepisany w Nowogrodzie dla księcia Ostromira) obejmujący jedynie lekcje niedzielne i świąteczne. Najstarszymi zaś kodeksami pełnego tekstu czterech ewangelii są *Ewangelia archangielska* z 1092 r. i *Ewangelia halicka* z 1144 r. Tytuły tekstów staroruskich w brzmieniu polskim autorka podaje za W. J a k ó b o w s k i, *Pismienictwo staroruskie*. W: *Literatura rosyjska*. Red. M. J a k ó b i e c. T. 1. Warszawa 1970.

⁷ Podwaliny życia monastycznego na Rusi położyli w XI w. święci Antoni Pustelnik i Teodozy Pieczerski zakładając w 1051 r. w pieczarach pod Kijowem wspólnotę cenobityczną (klasztor Pieczerski). W XI w. wzniesiono 19 klasztorów, w XII – 40, przed najazdem tatarskim było ich ok. 70. Zob.: Т. С. Е р е м и н а, *Мир русских икон и монастырей. История, предания*. Москва 1998, s. 24.

⁸ W czasach wczesnego średniowiecza mało było ksiąg do tzw. cichego czytania, dla siebie. Czytanie ksiąg miało charakter obrzędowy (podczas nabożeństwa), rytualny (w związku z obchodami świąt i uroczystości w domowym czytaniu), miało też charakter praktyczny – czytano wielokrotnie te same teksty, aby kultywować tradycję, aby zdobyć albo ugruntować wiedzę niezbędną chrześcijaninowi. Czytano więc głośno dla siebie i zgromadzonych słuchaczy. Czytanie było ceremonią, którą należało zaczynać od modlitwy, by Bóg otworzył serca i pozwolił zrozu-

Zbiory żywotów świętych powszechnie czytano i w Europie zachodniej. Do najpopularniejszych należał zbiór żywotów katolickich świętych ułożony ok. 1266 r. przez dominikanina Jakuba da Voragine znany jako *Złota Legenda* (*Legenda aurea*). Pierwotnie dzieło nosiło tytuł *Żywoty świętych*, czasami funkcjonowało też pod nazwą *Historia lombardzka*⁹. Zbiór ten szybko rozprzestrzenił się po Europie w licznych kopiach-odpisach, zarówno w oryginale łacińskim jak i tłumaczeniach na języki narodowe, przy czym wzbogacany był żywotami lokalnych świętych. Dzieło Jakuba da Voragine podbiło czytelników Europy zachodniej i to oni właśnie nazwali je *Złotą Legendą*. Znaczenie słowa legenda nie miało wówczas nic wspólnego z legendarnością, pod legendami rozumiano czytania, które w *Złotej Legendzie* ułożone były według kalendarza liturgicznego i odpowiadały patronom kolejno obchodzonych świąt. Czytano je nie tylko w kościołach podczas kazań. *Żywoty Złotej Legendy* rozpowszechniono też w zbiorach przeznaczonych do indywidualnego czytania, liczne sceny z żywotów posłużyły jako motywy dla fresków i cykli obrazów świętych, którymi zdobiono świątynie gotyckie¹⁰.

Jeszcze w początkowym okresie upowszechniania się druku (a więc do 1500 r.) pojawiło się ok. 150 wydań *Złotej Legendy* w języku łacińskim, niemieckim, francuskim, włoskim, angielskim, czeskim. Jednak dzieło Jakuba da Voragine nie przetrwało okresu reformacji. Konturreformacja w Kościele katolickim odpierająca ataki na tradycjonalizm i skostniałość wiary istotnie przyczyniła się do zmniejszenia wydań *Złotej Legendy* w XVI wieku. Wydania dzieła pochodzące jeszcze z początku XVI stulecia znane były na Rusi, badacze sądzą, że znajdowały się w księgozbiorach monasterów i pisarzy, na przykład w księgozbiornicy Maksyma Greka¹¹.

mieć czytana treść. Czytanie ksiąg wiązało się ponadto z zachowaniem odpowiedniej postawy w życiu. Święty Cyryl z Turowa tak instruował średniowiecznych czytelników: „Trzeba bowiem, abyśmy nie tylko czytali i słowami wymawiali to co jest napisane, ale także w sens Pisma wniali oraz według niego starali się postępować.” Zob.: *Из притч и слов Кирилла Туровского*. W: *Памятники литературы Древней Руси. XII век*. Red. Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев. Ленинград 1980, s. 291, (tłumaczenie za *Słowo o Bogu i człowieku. Myśl religijna Słowian Wschodnich doby staroruskiej*. Oprac. R. Ł u ż n y. Kraków 1995, s. 91). Rosyjskie słowo читать ma wspólny rdzeń ze słowami почитать i чтить (czcić, sławić), co tłumaczy szacunek, jakim na Rusi obdarzano księgi. Dopiero w XVII w. powstało w języku rosyjskim słowo читатель (czytelnik) o znaczeniu podobnym do współczesnego. Wcześniej znane było tylko słowo чтец, które nazywało sługę cerkiewnego zajmującego się czytaniem. Zob.: Е. М а ł е к, *Лекции по древнерусской литературе. Часть I*. Warszawa 2006, s. 11–12.

⁹ W. K o p a ł i ń s k i, *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa 1987.

¹⁰ А. Х. Г о р ф у н к е л ь, «Много сходствует с нашею Четь-Минею» (*Русский читатель Золотой Легенды*). W: *Общественное сознание, книжность, литература периода феодализма*. Red. Д. С. Л и х а ч е в, Новосибирск 1990, s. 106–107.

¹¹ Т а м ж е, s. 107.

Jedno z wydań *Złotej Legendy* zachowane w Rosji zwróciło szczególną uwagę badaczy nie tyle z powodu zagadkowości pochodzenia – krążą przypuszczenia, że mogło być własnością Teofana Prokopowicza, nauczyciela Piotra I – co z powodu notatki na wklejce książki. Sporządzona w pierwszej połowie XVIII w. ręką właściciela lub czytelnika zbioru głosi: „Bardzo podobne do naszej Czeti-Minei”¹². Spostrzeżenie nieznanego autora zainspirowało współczesnych badaczy do ponownego porównania prawosławnego zbioru *Żywotów świętych* opracowanego w oparciu o znane na Rusi czytania miesięczne i wydanego przez Dymitra Rostowskiego w typografii ławy Kijowko-Pieczerskiej w 1689 – 1705 r. z wydaniem katolickiej *Złotej Legendy* należącej rzekomo do T. Prokopowicza. Trafność osiemnastowiecznej uwagi potwierdza nie tylko układ tekstów (żywoty świętych ułożone są w obu zbiorach według kalendarza liturgicznego, oba zbiory podzielone są na kwartały, zgodnie ze średniowieczną praktyką wydawania rocznych cykli), ale również normy poetyki gatunku hagiograficznego¹³.

Na Rusi, podobnie jak w całej średniowiecznej Europie, znane były także żywoty pojedyncze, nie włączone do żadnego zbioru. Popularny był *Żywot Aleksego, człowieka Bożego* oraz żywoty Jana Złotoustego (Chryzostoma) czy Mikołaja Cudotwórcy.

Szczególny gatunek literatury hagiograficznej stanowiły *pateriki* (z greckiego *pater* – ojciec). Zbiory legend o życiu pustelników i ascetów związanych z określonym klasztorem, miejscowością czy obszarem (np. przekłady *Paterika Synajskiego, Egipskiego* i *Rzymskiego*) czytano nie tylko na terenach Słowiańszczyzny południowo-wschodniej.

W ścisłym związku tematycznym z Biblią powstawały szeroko rozpoznane na Rusi apokryfy – legendy odrzucone przez kościół jako niekanoniczne. Apokryfy dotarły na Ruś z Bizancjum nie tylko w przekładach powstałych w Bułgarii, ale też jako przekaz ustny pielgrzymów ruskich, którzy licznie udawali się do Palestyny, Grecji i na Athos. Znaczną ich część stanowili „profesjonalni” pątnicy, którzy już w XII w. byli zakorzenionym na Rusi zjawiskiem społecznym – wędrowali „gwoli Chrystusa” grupami, śpiewali pieśni nabożne podczas świąt i jarmarków. Popularyzowali w ten sposób historię świętą, żywoty świętych i legendy niekanoniczne; wśród tych ostatnich szczególnie chętnie słuchano opowieści o *Wędrowce Bogurodzicy po miejscach męki* (przez szereg stuleci najbardziej znany apokryf w Europie)¹⁴.

¹² Tamże, s. 108.

¹³ Zob. tamże, s. 106.

¹⁴ Zob. więcej o Rusi brodzącej gwoli Chrystusa w: D. Piekarska-Winkler, *Wędrowki dziadów proszalnych po Rusi. Ruś brodząca gwoli Chrystusa*. „Rocznik Teologiczny” [CHAT] 2007, s. 201 – 211.

Liczne były na Rusi przekłady bizantyjskiej literatury patrystycznej. Do najbardziej rozpowszechnionych należały dzieła Jana Złoustego, Bazylego Wielkiego, Efrema Syryjczyka, Jana Damasceńskiego, Atanazego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Jana Klimaksa, Gennadiusza Kontastantynopolińskiego i in. Do najbardziej poczytnych należał zachowany w rękopisie z XII w. *Złoty Strumień* – zbiór homilii Bazylego Wielkiego.

Literaturę dydaktyczną reprezentowały zbiory sentencji – cytatów z Pisma Świętego oraz z pisarzy starożytnych, jeśli nie były sprzeczne z religią chrześcijańską. Najobszerniejszy był zbiór pochodzący z XI w. z Bizancjum zatytułowany *Pszczola*, który był swoistą antologią literatury starożytnej, zawierał fragmenty dzieł, w szczególności: Ajschylosa, Sofoklesa, Eurypidesa, Menandra, Herodota, Tuczdydesa, Ksenofonta, Demostenesa, Demokryta, Platona, Plutarcha.

Odmienny charakter miały *izborniki* – wypisy o bardzo różnorodnej treści, w których obok wyjątków z pism Ojców Kościoła, sentencji, znajdowały się w całości lub w fragmentach traktaty z dziedziny filozofii, historii, gramatyki itp. Do najbardziej znanych należały *Izborniki Światosława* z 1073 i 1076 r. (oba przetłumaczone i skompilowane z greki dla czernihowskiego księcia). Znane na Rusi było także słynne dzieło historyka żydowskiego z I w. Józefa Flawiusza *O wojnie żydowskiej*, na gruncie ruskim pod tytułem *Opowieść o zburzeniu Jerozolimy*.

Wiedzę przyrodniczą czerpano z *heksameronów* (sześciodniów), czyli opowieści o sześciu dniach stworzenia świata, fizjologów i *Topografii chrześcijańskiej* pisarza VI w. Kosmasa Indikopleustesa (w wersji ruskiej Koźma Indikopłow).

Popularnością cieszyły się przekłady opowieści i romansów średniowiecznej Europy. Do ulubionych na Rusi należała od XII stulecia *Aleksandreida*, wywodząca się z literatury hellenistycznej przesycona motywami fantastycznymi opowieść o życiu i wyprawach wojennych Aleksandra Macedońskiego. Z opowieści moralizatorskich czytano na Rusi chrystianizowaną wersję żywota Buddy zatytułowaną *Opowieść o Barlaamie i Józafecie* (w Polsce przetrwała ona prawie do XVIII w. w rymowanym utworze Mateusza Ignacego Kuligowskiego lub Sebastiana Piskorskiego *Królewicz indyjski w polski strój przyodziały*).

Prawosławna Słowiańszczyzna czytała i słuchała tego samego. Gdy na Rusi pojawiły się pierwsze teksty oryginalne, wkrótce i one zaczęły krążyć w odpisach po słowiańskiej prawosławnej Europie, np. *Słowo o zakonie i łasce metropolity Hilariona* (XI w.) czytano w Serbii i na górze Athos, pisma Cyryla z Turowa (XII w.) znane były na południu Europy, podobnie jak żywoty ruskich świętych, szczególnie popularne na Bałkanach.

Zabytki piśmiennictwa średniowiecznego z terenów Rusi i Słowiańszczyzny południowo-wschodniej przeczą tezm o izolacji ruskiej kultury od Europy. D. Lichaczow zwraca ponadto uwagę na wspólne na wschodzie i zachodzie Europy cechy średniowiecznego piśmiennictwa. Jedną z najistotniejszych było dominowanie w nim gatunków użytkowych, obrzędowych, przeznaczonych do wykonania na głos w określonych okolicznościach (kazanie, spowiedź, modlitwa, pieśń, pouczenie, żywot, słowo, czytanie, przypowieść, testament, kronika i t.p.). Gatunki piśmiennictwa w średniowieczu rozróżniano (niejednokrotnie umownie) przede wszystkim ze względu na ich przeznaczenie (pamiętać należy, że średniowiecze odrzucało sztukę służącą przeżyciom estetycznym). Miały one praktyczny charakter – rozpowszechniały naukę chrześcijańską, a zatem nie były wyłącznie dziełami literatury pięknej. Poprzez poruszaną tematykę i jej interpretację miały wiele wspólnego z malarstwem, architekturą, muzyką¹⁵.

Narodziny znacznej liczby gatunków w średniowiecznym piśmiennictwie (na Rusi było ich ponad 100) D. Lichaczow tłumaczy nie bogactwem stylistycznym, a zadaniem, jakie miały do spełnienia. Były swego rodzaju nośnikami zawartych w nich treści. Czytelnik-słuchacz musiał wcześniej wiedzieć, według jakiego klucza będzie prowadzona narracja utworu. Informacja ta zawarta była w tytule, określającym przynależność gatunkową dzieła i nastrajającym czytelnika na odpowiedni jego odbiór (np. повесть преславна, повесть умильна, повесть душеполезна, повесть чюдна, повесть утешная)¹⁶.

O organicznym związku piśmiennictwa ze sztukami pięknymi świadczyły, jak wspomniano wyżej, poruszane przez nie treści. Motywy ze Starego i Nowego Testamentu, święci, sceny z ich żywotów, symbolika chrześcijańska to tematy fresków, ikon, malowideł ściennych, a także miniatur, które ilustrowały kroniki, hronografie, heksameryony, żywoty. Powstawały również freski i malowidła ilustrujące tematykę pieśni i psalmów. U podstaw każdego dzieła leżało zatem słowo, było jego archetypem¹⁷. Toteż D. Lichaczow nazywa wszelką sztukę średniowiecza sztuką jednego ciągu fabularnego, zaczerpniętego z piśmiennictwa chrześcijańskiego¹⁸.

Związek słowa ze sztukami obrazują miniatury, sceny w kleimach ikon, gdzie z ust świętych unoszą się obłoczki, w których napisane są wymawiane przez nich słowa. Zatem słowo występowało w świątyni nie tylko w postaci dźwięku wypowiedzanego podczas czytania i śpiewania tekstów, ale też w formie obrazu – napisy na ikonach były ich organicznym ornamentem. Wskutek

¹⁵ Д. С. Лихачев, *Поэтика ...*, s. 55–56.

¹⁶ Там же, s. 62.

¹⁷ Там же, s. 25.

¹⁸ Там же, s. 39.

przenikania się sztuk jednego ciągu fabularnego człowiek średniowiecza zewsząd otrzymywał chrześcijańską wiedzę. Malowidła w ruskiej świątyni przypominały mu o wydarzeniach historii świętej, zbierały wokół niego świat świętości: świętych wojowników w wizerunkach na dole świątyni, męczenników nieco wyżej, w kopule umieszczano scenę Wniebowstąpienia Chrystusa, na podtrzymujących kopułę żaglach sklepienia przedstawiano Ewangelistów. Cerkiew stawała się w ten sposób mikroświatem i jednocześnie makroczołwiekiem (elementy jej architektury miały antropologiczne odniesienia; cerkiew miała głowę, którą była kopuła, miała szyję – podstawa kopuły, oraz oczy – były nimi okienka świątyni) – świat wielki i mały, wszechświat i człowiek. Każdy element świątyni przypominał o znaczeniu stworzenia, wielkości świata i ważkości losów ludzkich¹⁹.

Słowo służyło sztukom pięknym, ale i one wywierały na słowo wpływ. Autorzy tekstów średniowiecznych²⁰ sięgali po technikę przeplatania słów o jednym rdzeniu i gromadzenia tautologicznych połączeń wyrazowych. Gra słów nie czyniła tekstu bardziej czytelnym, wręcz odwrotnie, upodabniała go do ikony, gdzie w kleimach – scenach życia za pomocą barw, wyobrażeń i symboli przedstawiano równolegle wiele zdarzeń z żywota świętego. Słowna ikona udekorowana stylistycznym ornamentem wymagała, jak ikona-wizerunek, skupienia, rozważenia, kontemplacji, oddziaływała na czytelnika bogactwem dźwięków, rytmicznością powtórzeń i tajemniczością godną świętości, na przykład:

«[...] *един инок, един взъединенный и уединенный и уединяясь, един уединенный, един единого бога на помощь призывая, един единому богу моляся и глаголя [...]*»²¹.

Literatura i sztuka średniowiecza wraz z ideologią epoki, jej bytem i rzemiosłem, wyrażały chrześcijański światopogląd, który wszędzie dostrzegał pierwiastek boski i ludzki. Doprowadziło to do wykształcenia się w sztuce chrześcijańskiej Europy binarnego myślenia, dzielącego świat na materialny i duchowy.

Jedność kultury dawnej Rusi z kulturą Bizancjum, Bułgarii, Serbii, Rumunii, a także związki z kulturą chrześcijańskiej Europy zachodniej obalają mit o usytuowaniu Rusi między Wschodem a Zachodem. Dymitr Lichaczow

¹⁹ W. L i c h a c z o w a, D. L i c h a c z o w, *Artystyczna spuścizna ...*, s. 71.

²⁰ Autorzy pozostawali zazwyczaj anonimowi, jako że w utworach o tak ważkiej tematyce nie było miejsca na zaznaczenie autorskiego ja. Obraz autora łączył się z obrazem wykonawcy utworu. Zob. Д. С. Л и х а ч е в, *Поэтика ...*, s. 59.

²¹ Zob. t a m ż e, s. 131. Fragment pochodzi z żywota Stefana Permskiego napisanego przez Epifaniasza Mądrego

jest zdania, iż nawet cios zadany przez jarzmo tatarskie kulturowej jedności Rusi ze średniowieczną Europą nie zmienił europejskiej orientacji w rozwoju kultury Rusi kolejnych stuleci. Zabytki piśmiennictwa z okresu niewoli tatarskiej (*Opowieść o zburzeniu Riazania przez Batu-chana*; homilie Serapiona Włodzimierskiego archimandryty klasztoru Kijowsko-Pieczerskiego, m.in. *O karach Bożych i wojnach*; *Słowo o ruinie ziemi ruskiej*, *O śmierci wielkiego księcia Jarosława*; *Żywot Aleksandra Newskiego*) nie wykazują jakichkolwiek wschodnich wpływów kulturowych²². Badacz zwraca także uwagę na całkowity brak na Rusi tłumaczeń z języków azjatyckich – tureckiego, tatarskiego, języków Azji Środkowej czy Kaukazu, podczas gdy znane tu były tłumaczenia z greki, łaciny, starożydowskiego, niemieckiego, czeskiego, polskiego. Dymitr Lichaczow stoi na stanowisku, że więcej elementów wschodnich odnaleźć można w kulturze i literaturze Hiszpanii, Włoch, Francji i Grecji²³. Nie jest więc, jego zdaniem, właściwe mówienie o europeizacji Rosji w XVIII wieku przez Piotra I, można raczej stwierdzić zmianę europejskich wpływów w rozwoju rosyjskiej kultury. Podczas gdy w okresie XI – XVI w. kultura dawnej Rusi związana była ze wspólnotą południowo-wschodnich Słowian, to w XVI – XVII w. nasiliły się wpływy z Polski i Czech. W XVIII natomiast stuleciu kultura rosyjska zmieniła orientację na Francję i Niemcy, co zasadniczo określiło jej charakter w XIX i XX wieku²⁴.

**Христианство южно-восточных славян. Из исследований Дмитрия Лихачева над европейскими истоками культуры Древней Руси
Резюме**

В современных исследованиях, посвященных формированию культуры России, преобладает мнение, распространенное сторонниками евразийской идеологии, о неевропейских путях ее развития. Стереотипному взгляду о замкнутости развития русской культуры и ее промежуточному положению между Востоком и Западом противопоставляются труды Д.С.Лихачева.

В предложенной статье приводятся собранные Д.С. Лихачевым аргументы из области литературы, архитектуры и живописи, полемизирующие с традиционными представлениями о европеизации России Петром I лишь в XVIII веке.

Dorota Piekarska-Winkler

²² Д. С. Лихачев, *Прошлое – будущему ...*, s. 36.

²³ Д. С. Лихачев, *Поэтика ...*, s. 12.

²⁴ Там же, s. 13.